

közé tartozott, a mint ezt a bevezetésben tüzetesebben is körülírtuk, s elődeink ahhoz való jogukat alkalomadtán nem mulasztották el időnként kiemelni, akkor sem, mikor az idegen kezekre kezdett átmenni. Így írta a tanács egyebek közt: »Szöllőst pedig kaszállástól fogva 1725. mélt. Conspurrch« (gr. Consbruch Pál aradi főispán) »urunkkal való arendatoria mellett birja az oláh. Mindazonáltal mi előbbeni jussunk szerint, mivel régtől fogva ususában békességben éltünk és senki is bennünket el nem tiltott, ennekutána is ezen jussal akarjuk bírni.«¹ Efféle jogfentartással azonban mindössze is csak annyit tudtak elérni, hogy az uradalom 100 p. frtnyi használati díjért bérbe adta azt is nekik, szorosán 1732. ápr. 23. lelkökre kötvén, hogy annak határait jól vigyázzanak.² E bérletet Károlyi Ferenc is fenntartotta azzal a kikötéssel, hogy ott »szüntelen marha legyen.«³ Károlyi Antal egy ízben a kaszaperi örményeknek adta bérbe, később azonban a lakosságnak visszabocsátotta, 1765. mely azt egész kiterjedésében az urbárium behozatalakor s azután is folytonosan legeltette.⁴ Határa azonban Földvár, Apáca és Kaszaper felé Károlyi S. minden óvatossága mellett is elmosódott, de a helyszini tárgyalások és barátságos megegyezés⁵ útján helyreállított. — 1753. Később, a legujabb korban, a pusztá határa tetemesen megcsonkított és délkelet felé egészen elmozdított: ily állapotában aztán Sámsonhoz kapcsoltatott és Békés megyébe kebelezetett be,⁶ bár annak nagyobb része a legelő-elkülönítési egyezség szerint voltaképen továbbra is lakostársaink birtokában maradt s máiglan is a város határának kiegészítő részét képezi.

Tótkutas.

A falu, mint az előző korszakban láttuk, Csomorkányal és Sámsonnal együtt a Jaksicsok

¹ A bírák levele Károlyi Sándorhoz febr. 11-ről a gr. Károlyi nemzetség bpesti ltrában.

² Károlyi haszonbér levele Szegvárról, a város ltrában Rvi. 1. cs. 77. sz.

³ Nagy János jószág felügyelő levele 1745. ápr. 9-ről, u. o. 1. cs. 99. sz.

⁴ Az 1771. okt. 31. és 1772. ápr. 2-i urbéri szerződések, az 1808. és 1813-i urb. összeírások stb.

⁵ Lásd ezeket a gr. Károlyi nemz. bpesti ltrában 37. fiók, 4. sz. alatt.

⁶ Tüzetesebben Karácsonyi, Békés vármegye tört. II. 14. 321.

uradalmi közé tartozott s azért birtokjogi tekintetben osztozott ezeknek már ismertett történetében Ennek során láttuk, hogy az özvegy Jaksics Márkné és leányai férjének, illetve atyjuknak előre tett minden jogbiztosítási dacára sem bírhatták nyugodtan csanádi megyei nagyszámu birtokaikat — Jaksics Demeter, az oldalági örökös, háborgatásai miatt, kinek János királyt is sikerült a maga részére megnyernie.

A pervesztesek azonban nemsokára mégis valamilyen képen a maguk részére billenthették az igazságszolgáltatás mérlegét, mert Pestyén Gergely országbíró pár hó mulva ugyancsak János király utasítása következtében úgy ítélte, hogy Demeter az ingóságokat és a leánynegyedét a hölgyeknek adja ki.¹ Nemsok idő telt bele, hogy Demeter itteni szép uradalmától végkép meg- 1539. válni kényszerült, mert Temesvár eleste után a török e vidéket feldulta, azután pedig Temesvár- 1552. hoz kapcsolta s eddigi uraitól elszakította, úgyhogy a magyar kormány is csak a gyulai vár portyázó csapatai útján gyakorolhatta felette hatóságát, mely a minden tekintetben meggyöngült községekből a bírákat a várba vitette s azokat, hogy a rosszul, vagy éppen nem is fizetett őrség számára eleséget és költséget szerezhessen. — adó- és dézmafizetésre szorította. A vár tisztjei pedig maguk is zsákmányt vetettek az ekkép uratlanná vált falvakban. Tótkutast és Bökényt az őrség rác hadainak vitéz kapitánya, egyébként zarándmegyei földesur, Olcsárovics Demeter foglalta el, a mint ezt a másik év őszén a gyulai várban megtartott kir. adóösszeírásba bejegyezték. Már ekkor a község elpusztult lakossága jórésben visszatért tűzhelyéhez, mert bíró is tartott, bár szegénysége miatt csak 4 telket iratott be adó alá, miért is adóját 4 forintban állapították meg. Ugyanez alkalommal azonban a mezesketett bíró azt is vallotta, hogy a falu a csanádi káptalané,² mely tehát, mielőtt a nagy zavarban feloszlott és elmenekült volna, valami utonmódon azt, vagy annak tizedét, magának adományoztatta, jól tudván, hogy Jaksics Demeterrel a régi földes-

¹ A csanádi káptalan idéző levele jul 9-től, Orsz. Itr. Kolozsmónostori Itr. Comit. Csanád 1. sz.

² Adóösszeírás az Orsz. Itrban, Conscriptioes dicarum. lib. XI. tom. XIII. pag. 56.

uri családnak magva szakadt. E körülménynek azonban mások is hasznát akarták venni s Dersi, ki e tájon Sámsont, Meggyest és Igást is birtokába keríté, már az előző évi egyházi összeírás szerint Tótkutason 11 kaput birt¹ de rajta kívül birtak még mások is, kik felől a bíró azt a vallomást tette, hogy Olcsárovics on kívül »a többi birtokosok szegények.« Szegény volt és népességben is megfogyatkozott a falu maga is, mert tized fejében a gyulai várnak 1553 ban mindössze is csak 5¹/₄ köből szemes terményt, 1555 ben 6 köből búzát, meg 7¹/₂ köből árpát adózott. Ennél jóval többre mehetett a török adója, habár az 1557-i defter csak annyit jegyzett fel a csanádi náhie-ba sorozott helységről: »Tótkatos falu, magyar, 7 ház.«²

E közben a Jaksic s lányok sem nézték tétlenül atyai örökségüknek idegen kezekre jutását s közelebb Mária Ártándi Kelemen né, miután férje Ferdinánd királyhoz pártolt át, panaszt tett ősi javainak elfoglalása ellen: minek következtében a király rendeletet küldött Mágocsi Gáspár gyulai kapitánynak a helység visszaadása tárgyában,³ a mi meg is történt, bár 1556. az a Jaksic s lányok csakhamar bekövetkezett megosztása alkalmával egészben testvér néjének, Erzsébetnek szegvári Dóci Miklós özvegyének, jutott részül, a mint ezt a még ez évben tartott adóösszeírás följegyezte. A rákövetkezett esztendőben ismét 11 kaput 1560. számláltak a faluban s ez 12 frt és 10 dénár adót fizetett. Ennél tetemesebb volt a dézma kirovás, mellyel a gyulai vár »fizetlenségben« szenvedő kapitányai a falut terhelték, melyet is a következő összesített kimutatásban tüntetünk fel:⁴

¹ Varia regesta duarum visitationum . . . Egyet. ktr, Kaprinai kézirati gyűjteménye. tom. LXVI. pag. 17. 18.

² Vélics, Defterek. II. 194. l.

³ Borovszky i. m. II. 603.

⁴ Orsz. ltr. Vegyes decimális regestrumok, (másolatban) Borovszky ur szivességéből.

	1562.						1563.		
	Buza		Árpa		Keresztyén péncz dénár	Bárány	Hold	Vontató	Keresztyén péncz dénár
	hold	köböl	hold	köböl					
Babó András	1	1/2	—	—	—	—	—	—	—
Biró György	—	—	—	—	—	—	40	—	—
Dékán Gergely	1	1/2	1/2	gr. 1	—	—	10	—	—
Dékán András	1/2	1	—	—	—	—	—	—	—
Farkas György	3	1 1/2	1	1/2	—	3	2	—	—
Farkas Mihály	3	1 1/2	—	—	—	8	—	50	—
Fülep Ádám	—	—	—	—	—	—	—	12	—
Fülep Pál	3	1 1/2	—	—	—	—	—	52	—
Gazó Pál	—	—	—	3	—	—	16	—	—
Gyukó Balázs	—	—	—	—	—	—	3 1/2	—	—
Igaz Pál	—	—	—	—	—	—	—	15	—
Ihász Pál	2	1	—	—	—	5	—	—	—
Kalla Sándor	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Kojcsó Balázs	—	—	—	—	—	—	—	15	—
Kojcsó Gergely	6	3	—	—	—	11	4	—	—
Kis Pál	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Kus Lőrincz	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Méhes Bálint	1	1/2	—	—	—	—	—	—	—
Német János	1	1/2	—	—	—	—	1 1/2	—	—
Oláh János	—	—	—	—	—	—	2	—	—
Oláh Péter	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Palotai György	2	1	—	—	—	—	—	—	—
Palotai Pál	—	—	—	—	—	—	—	31 1/2	—
Piskei Balázs	1	1/2	—	—	—	—	—	—	—
Vida Imre	—	—	—	—	—	—	—	—	2

Egyébként, mint látjuk, a népesség növekvő-félen volt, mert az utóbbi évben már több volt a fizető gazdák száma, bár az is igaz, hogy az előző évek jó része meg kimaradt az 1563-diki jegyzékből. Még ez évben Miksa király is megerősítette az özvegyet és kiskorú árváit, Dóci Ilonát, Gergelyt és Kelemént a magok, mindkét részről örökölt, nem csekély számú javaikban, ezek között Tótkutas, Körtvélyes és Csomorkány falukban, me-

lyeknek ők és szüleik, miként régebben, most is birtokában voltak.¹

Ettől kezdve aztán majd száz éven keresztül semmi egyenes értesítés sem maradt ránk a faluról. Csak az bizonyos, hogy a század vége felé a hadak járásai |1595-8. és a tatár csordák dúlásai következtében ez az egész vidék pusztaságra jutott, s a lakosság elszéledt vagy leöletett. A földesurak azonban a távolból is számot tartottak birtokaikra. Jármí András is, mint Dóci örökös, birta a pusztát s több Jaksics jószágot a következő század negyvenes éveiben,² a mi azonban nem tartotta vissza III. Ferdinánd királyt attól, hogy azt és még vagy 12 más szomszédos és közeli pusztát és falut Kovács János, Széll Mihály, Zólyomi György és Török Bálint szendrei vitézeinek ne |1616. dec. 5. adományozza, »ha és a mennyiben azok egyházi vagy javadalmat nem képeznek«. Ugyanekkor a király az egri káptalant bizta meg a beigtatással, a mi a török miatt a helyszínén nem történhetett meg, s csak távolban, Szendrőn; ment végbe, minek egy Kis András nevű ember a maga, atyja Márton s testvérei György és Péter nevében« ellenmondott.³ Az ellenmondó pedig a kőrösszegi hajduk élén szolgálták Rákóczy György fejedelmet s így természetesen óvásukat a királyi udvarnál igen kevésbe vehették, különben is Kisék azt nemannyira Tótkutasra, melyet nem kaptak Rákóczitól, mint a többi eladományozott helyekre vonatkoztathatták. Ép oly alaptalan volt Zongor Zsigmond püspök igénye, ki pásztorsága elején ősz- |1647. szeiratván a maga javadalmához tartozó helyeket, ezek lajstromába Tótkutast is bevette,⁴ habár a másik évben készült jegyzékből⁵ már kihagyatta. E követelők közt tehát a szendrei katonák voltak a legerősebbek, kik — azon kívül, hogy időről-időre fegyveres csapataik élén bekalandozták az »ellenség földjét«, már t. i. az alföldet,

¹ A király adom. levelének egyszerű másolata a gr. Károlyi nemz. bpesti Itrában 37. fiók, 5. sz.

² Borovszky i. m. II. 60. (E vidék kegyetlenkedéseit a csanádi pasa panaszolja a kir. tiszteknek 1642-ben.)

³ Az adománylevél és a beigtatási jelentés Leleszen, Orsz. Itr. Elench. introdstatat. K. 409. 1646.

⁴ Borovszky i. m. I. 230.

⁵ Regeszta a város Itrában a szepesi káptalan levéltárából, Rvi. L. 2. sorszám.

hogy ott a községeket »behódoltassák«, vagyis megsarcolják, magoknak elfoglalhassák és adófizetőiké tegyék — még a vármegye törvényes hatóságát is legkönnyebben igénybe vehették a magok jogai fenntartására. Így járt el Török Bálint is, ki Borsod és Csongrád egyesült megyék közgyűlésében, Szendrőn, személyesen 1652. nov. 27. megjelenvén Tótkutas és Szent-Tornya pusztáinak a vásárhelyiek és más szomszédok által való élése ellen a szokásos kifejezések és formák közt óvást tett Majd ezzel meg nem elégedvén, azt kérte a vár- 1653. márc 26. megyétől, hogy Szögös András szolgabírót és a mellé adandó táblabírókat Vásárhelyre küldje ki, hogy ebben az ügyben a helyszínen járjanak el.¹ Pálffy püspök föllépése még több hasznot hajtott, mert ő, ki szintén fegyveres csapatokkal fenyegette fizetni nem akaró jobbagyait, városunktól 5 pusztá falu határáért 115 forintot vett ez időben, midőn a Bercsényiek karja is megrovidült, mint a kik ellen a kormány épen végrehajtást rendelt el.² Még szerencse, hogy Tótkutas társbirtokosa, Zólyomi, Török Bálint föllépésére elállott attól a szándékától, hogy a pusztát Széll Mihálynak, ki a legerőszakosabb foglalók egyike volt, elzálogosítsa, mert különben Széll is megfizettette volna a várost, a mint cselekedtek a Dóci család leányági ivadékai: Rác Erzsébet Szöllősi Mihályné és Rác Kata Borbély Ferencné, a kik mintegy 24 (Csongrád, Békés, Zaránd megyei) falujokra és pusztájokra, ezek között Tótkutasra, Sámsonra, Körtvélyesre és Veresegyházára Wesselényi Ferenc nádortól oltalomlevelet eszközöltek ki, melyben az ország minden katonai, polgári s egyházi hatóságait eltiltanak attól, hogy a nevezetteket, kik jószágait »eleitől fogva szabadon« birták és használták, a magok jogaiban bármi-képen háborgassák.³

Növelte a birtokjog terén ekkép fennállott zavart az a körülmény is, hogy a komlósi uradalom az egész XVII. és XVIII. században a tótkutasi pusztá egy részére, ép úgy, mint Mezőkopáncsra és Székese gy-

¹ A vármegyék határozata, a későbbi intézkedés hátrahozásával a leleszi konvent ltrában, Elench. 1600—1699. T. 115, Sub. uo 19. act. 1653. (Az előrész meg van másolatban a gr. Károlyiak és Csongrádmegye ltrában is.)

² Orsz. lev. Kancell. iratok 340. 341.

³ Az oltalomlevél az Orsz. ltrában N. R. A. fasc. 853. no. 52.

házára, szintén számot tartott,¹ mely sok felől való igények azonban csak könnyítették elődeink helyzetét, kik azok által a puszta élésében legkevésbé sem engedték magokat megzavartatni.

A török kiűzése után első volt a csanádi püspök, ki újra fölemelte szavát a puszta joga érdekében, (mely ugyan régebben sem volt övé) s az új-szerzeményi bizottságnál ki is vitt annyit, hogy ez neki a puszta dézmáját megítélte: csak az nem volt, a ki azt fizesse. |1701.

Azután, hogy itt a normális állapotok helyreállottak, a Schlick és Károlyi-féle adományozások és birtokba vételek alkalmával a városról szóló oklevelek tüzetesen nem nevezik meg e helyet s először akkor tesznek róla egyenes említést, mikor Schlick átadván Károlynak Vásárhely határát, erről szolgabírói összeírás készítettett, minek következtében az egy év- |1722. aug. 17. vel később végbement beigtatás már Tótkutasra is kiterjedett: mikor is Károlyi a pusztát a többivel együtt át is adta (tulajdonképen továbbra is meghagyta) |1723. okt. elődeink használatába, kik azt mint határunkhoz tartozó területet az urbárium behozatala előtt és aztán is egész kiterjedése szerint bírták, mint ezt a taksaszerződések, a későbbi urbéri egyezségek és hivatalos összeírások² igazolják — annak dacára, hogy egy időben Csongrád megye azt a különös bizonyítványt adta ki, hogy e puszta eredetileg a csongrád megyei Komlóshoz tartozott, de később Csanád megyébe kebelezték be.

Határa mlatt a komlósiakkal sok baj volt, a melynek egy részét Csomorkány 1724. alatt már előadtuk. Idővel b. Falkenstein csanádi püspökkel szemben is Tótkutas, Sámson, Csomorkány, Férged és Batida pusztákra nézve megállapították a határokat.³ |1738. Azalatt, míg Komlóst és Székesegyházát a marosi határőrvidék rác kapitányai bérelték, Komlóstól a mi pusztánkat a Lesgödör és Szárazér közt képzelt vonal választotta el.⁴ Később ismét elmosódott a határ, mi miatt Komlós földesurai, a Száraz család.

¹ U. o. Térkép Tótkomlós határáról 1723-ból.

² Lásd kül. az 1752. okt. 1. 1779-ki és 1813-diki összeírásokat.

³ Marcibányi Lőrinc kir. it. táblai hites jegyző vizsgálati jelentése ez ügyben, Orsz. ltr. Inquisitiones per juratos notarios tab. reg. fasc. 17. no. 1510.

⁴ Tanu kihallg. jkv.-ek 1747. és 1753-ból V.-ltr. Rvi. 2. cs. 77. sz.

tagjai és Károlyi Ferenc közt különbözőések merültek fel, melyek elosztatása végett a nádor delegált bíróságot rendelt ¹ Pár év múlva aztán Komló és Székes-1751. egyháza irányában hivatalos vizsgálattal és határozattal állapították meg a határokat.² Ezalatt a régi birtokosok ivadékai teljesen elhallgattak igényeikkel: csupán a Török és Szilágyi nemzetségei tagjai jelentették a vármegyén a pusztá irányában jogaikat, merőben hiába; — mint ezt Csomorkány alatt előadtuk.

Úrnépe.

Az egész korszakban egyetlen egy oklevélben találtuk meg nevét. Ez pedig az aradi káptalan bizonyítványa, mely Jaksics Márkné itteni beigtatását iga-1537. zolja. Jaksicsné hirtokairól több egykoru jegyzék van, melyekre e munka folyamán nem egyszer hivatkoztunk. E leveleket általán véve a csanádi káptalan állította ki: de bár ezek egynémelyike igen tüzetesen elmondja, hogy Márk mely telkek jogát ruházza át nejére, Polikszénára és ennek leányaira, Úrnépéről ezek egyikében sincs tüzetes említés, hihetően a miatt, mert azt akkor Csomorkány tartozékai közé sorolták. Előfordult azonban az az eset, hogy Márk e kies fekvésű és rendkívül kövér földdel bíró területtel nejét meg akarta ajándékozni. Megkérte tehát János királyt, hogy állíttasson ki felesége számára külön adománylevelet a pusztáról, melyet a Váradon időző király meg is tett, egyszersmint a beigtatással az aradi káptalant a szokott mó-1536. nov. 8. don megbizta. A káptalan, mint ezt annak idején az általános részben előadtuk, eleget is tett a királyi rendeletnek s a pusztá birtokába Polikszéna asszonyt forma szerint beigtatta.³ Minthogy tehát Jaksicsné 1537. jun. 7. arra ily módon örökös jogot szerzett, ez lehet annak oka, hogy a Jaksics birtokokról készült későbbi oklevelekbe annak nevét már nem tették bele: Márkné halála után

¹ A gr. Károlyi nemz. bpesti ltra. Lásd. 37 no. 89.

² U. u. 2. cs. 102. sz.

³ Az aradi káptalan bizonyítványa 1537. jun. 37-ről az orsz. ltrban Kol. mon. convent ltra. Comit. Csanád N. no 25.